

MEDDIG JUTOTTUNK?

I. A tanulmány indokoltsága

Több oka van a Délvidék magyarságának, hogy foglalkozzon az 1944 végén, 1945 elején vele történt eseményeknek azokkal a vonatkozásaival, amelyekkel 1990 elejéig nem foglalkozhatott, miként az egyetemes magyarság sem.

Két fontos okot kell kiemelni.

Az egyik, hogy egyáltalán fény derüljön arra, ami történt. A másik, hogy megszabaduljunk a traumától, amelyet az esemény megtörténte és annak későbbi kezelése váltott ki bennünk.

Szóljunk részletesebben mindkettőről.

Az első ok részletezése

Már-már kezdtük elhinni, hogy csakugyan meg sem történt, ahogyan arról a XX. század utolsó évtizedének kezdetéig a hivatalos – jugoszláviai, magyar és az egyetemes – történelemírás, valamint a jugoszláviai államirányítás nagy-nagy igyekezettel meg akart győzni bennünket, a világot és önmagát. Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy az akkoriban körülbelül félmillió létszámú nemzeti közösségünk tagjainak mintegy 7–8 százalékát lemészárolták, s fél évszázadon keresztül azt terjesztették – elsősorban a tettesek, de hatásukra már általánosan elfogadott állásponttá vált a történelmi hazugság –, hogy csupán a délvidéki magyar *háborús bűnösöket* vonták felelősségre. Az áldozatok számáról soha semmilyen dokumentumot nem tettek közzé, de soha sem is sejtették, milyen méretű volt a tömegirtás.¹ A hatalmas magyar tömeg likvidálásának annál is inkább érezhető a következménye, mert ez a katasztrófa majdnem két és fél évtizedes, 1918-tól 1941-ig tartó – kitelepítésekkel, elűldözésekkel és elvándorlásokkal járó –

¹ A hazai történelemtanítás az általános és a középiskolákban nem foglalkozik még ma sem a vajdasági magyarokat ért második világháború végi sérelmekkel. Sem a többségi nemzet tanterve, sem a kisebbségek kiegészítő tanterve nem tartalmaz ilyen tantervi tételt – állapítható meg dr. Tóth Lajos: Történelemtanításunk alappillérei (Tantervei és tankönyvei) egy összehasonlító tanulmány tükrében. Megjelent a VMTT sorozatában az Atlantis Kiadónál, Újvidéken, 2003-ban. Ugyane tanulmány leszögezi, hogy az anyaországi tankönyvekben már foglalkoznak vele. Ezzel szemben a hazai oktatás meglehetősen részletességgel foglalkozott az elmúlt majd egy évszázad során, és foglalkozik ma is azokkal a vélt vagy valós sérelmekkel, amelyeket a magyaroknak rónak fel a többségi nemzet történészei. A magyarság szempontjából ez a kettős mérce a legelfogadhatatlanabb.

kisebbségi elnyomatást, majd a háborúban szerzett, sajnos szokásos, egyéb veszteségeinket tetézte. A Délvidékről az első világháborút követően mintegy 40.000 magyart üldözött el az új rezsim, a második után pedig körülbelül 84.000-et.² Az itt élő magyarság a második világháborúban – nem éppen mindig önszántából, esetenként meg éppen súlyos kényszer alatt – véráldozatot hozott a királyi Jugoszláviáért, az anyaországért, a hitleri bábállamként számontartott Független Horvát Államért és az újjáalakuló Jugoszláviáért, de még a hitleri Németországért is.³

A tömegmészárlásról kialakított hamis beállítást csak addig nem lehetett cáfolni, amíg az eseményről sem nyilvánosan szólni. A kilencvenes évek elejétől az írásbeli cáfolatok sokasága jelent már meg, de tárgyi bizonyítékként ott van már sok-sok tömegsír fölött – az áldozatok nyughelyének ismerete hiányában más, alkalmas, kiszemelt helyeken is – az emlékmű. Bezdánban a temetőben az 1945 tavaszán újratemetett áldozatok kiskeresztjeinek sorai képezik azt, Bajmokon az Akácfa és környéke van e célból megjelölve, Szabadkán a Zentai úti temetőben a Vergődő Madár szobor és az áldozatok bronzba öntött névsora. Topolyán szintén a temetőben egy emlékkereszt. Magyarakanizsán ugyancsak a temetőben áll az emlékszobor, Martonoson egy emléksír, Adorjánban egy szép emlékmű. Zentán a Felsővárosi Temetőben 1994 óta áll egy kopjafa, Temerinben a temetői nagy tömegsírnál az emlékkereszt és a kopjafa. Szenttamáson úgyszintén a temetőben az emlékkereszt a táblával. Piroson is a temetőben felállított kopjafa az emlékeztető. Újvidéken a korábban tizenkétszer ellopott kereszték helyén a tizenharmadik 2002 óta bántatlanul áll. A csurogi dögtemető tömegsírja fölé állított szerény emlékművet azonban ismételten lerombolták 2002-ben is. A Sajkás-vidékhez tartozó Sajkáslakon már a kilencvenes évek legelején állított a dögtemetőben levő tömegsír fölé egy magánszemély – a helybeli Pásztor Antal – szerény emlékművet, amelyet Siflis Zoltán és társai filmen is, fényképen is megörökítettek, a „tettet” azonban a titeli községi szervek emiatt megbüntették, a keresztet és a terület kerítését pedig

² A. Sajti Enikő adatai az akadémiai doktori disszertációjában: Impériumváltás, revízió és kisebbség: magyarok a Délvidéken 1918–1947. Kézirat, 243–264. oldal.

³ A Jugoszláv hadseregben az áprilisi összeomlása előtt szolgáltak a tényleges idejüket ott töltő katonák, de behívtak magyar tartalékosokat is. A visszacsatolt területen a magyar honvédségbe éppen úgy soroztak, mint az anyaországban. A horvát állam is igénybe vette a szerémségi és a szlavóniai magyar lakosság fegyveres szolgálatát. A háború végén Tito presztízszkérdést csinált abból, hogy hadseregének legyen magyar alakulata – a Petőfi Brigád néven ismertté vált dandár –, amelyet az egész országa területéről toboroztak igen kemény eszközökkel. A németek által megszállt Bánátban a magyarokat nem sorozták ugyan, a nagy emberhiány miatt azonban segédrendőrnek – Hilfenpolizei, közismertebb nevén Hipo – vették fel a fegyverfogásra alkalmas legényeket, akik fizetésért szolgáltak. 1944 utolsó hónapjaiban sok magyar segédrendőrt kivégeztek, akiknek egyébként semmi vétkük nem volt.

lerombolták s azóta sem akadt újabb bátor ember, aki hasonló cselekedetre vállalkozott volna. Jóval több azonban az olyan helység, amelyben volt vérengzés, de nem volt és ma sincs méltó emlékmű. Ilyenek a Bán-ságban: Oroszlámos, Törökkanizsa, Csóka, Törökbecse, Nagyikinda, Tóba, Magyarcsernye, Kisoroszi, Padé, Hódegyháza, Törökbecse, Nagybecskerek, Nezsény, Muzslya, Perlasz, Torontálvásárhely, Pancsova, Versec. A Bácskában: Mohol, Péterréve, Bácsföldvár, Zsablya, Mozsor, Titel, Tündéres, Dunagárdony, Sajkásgyörgye, Tizsakálmánfalva, Káty, Kabol, Palánka, Gombos, Vepród, Verbász, Nagyfény azok a helységek, ahol a tömegmészárlás szintén igen nagy méretű volt, de eddig semmilyen e célból állított jel nem emlékeztet rá. Zomborban néhány évtizeddel ezelőtt állított Rüll István kőfaragó a maga költségén egy általános, világháborús áldozatokra utaló emlékművet, a negyvenégyes, negyvenötös vérengzésre azonban külön semmi sem utal, noha a mérete itt igen nagy volt, a helyszín, a Kronich-palota szörnyű emléke az utódokban is él. Zsablyán, 1997-ben egy kis csoport – a községi szervek és a belgrádi magyar nagykövetség tudtával – megszervezte az első megemlékezést az egykori katolikus temetőben, a keresztúti stációk helyén, ahol a tömegsírok vannak. A községi elnök azonban az eseményt megelőző napon azt üzenté a szervezőknek, nem tudja szavatolni a résztvevők biztonságát, kéri a rendezvény lemondását. A szerémségi magyarok falvak egyikében sincs emlékmű, pedig ott is volt tömeges magyar kivégzés. Konkrét adatok vannak Ürögről és Maradékról. A ma már más államokhoz tartozó Drávaszögben és Muravidéken történtek feltárásáról nincs tudomásunk. Korábbi adataink szerint történt ilyesmi Hercegszöllösön és Pélmonostoron, valamint Lendva környékén. Nincs tudomásunk arról, hogy bárhol is emlékművet állítottak volna az áldozatoknak.

E felsorolás akkor kap igazi értelmet, ha hozzáfűzzük, hogy a titói érában minden helységben állítottak emlékművet a második világháború „hőseinek” és „áldozatainak”, kivéve az általunk emlegetetteknek, illetve általában azoknak, akiket abban az időszakban végeztek ki a partizánok. A „hősök” között olyanokat is számontartottak, akik tevőlegesen részt vettek a magyarok és a németek irtásában és elűzésében.⁴ Sőt arról is van tudomásunk, hogy némely helységben a partizánok által kivégzettek közül – talán a helyi lakosság leleményességének köszönhetően, talán a vérengzés végrehajtóinak szándékos manipulációja következtében – egyeseknek a neve ott található a fasizmus áldozatainak

⁴ Még a 21. század elején is akadt példa rá, hogy a vérengzést lebonyolító partizán egységről volt elnevezve utca és magyar iskola, például Szabadkán a VIII. Vajdasági Brigád iskola, nem beszélve arról, hogy Jugoszláv Néphadsereg nevét számtalan helységünkben viseli utca ma is, holott a nagy vérengzéseket ez a hadsereg, esetleg titkosszolgálatának fegyveresei végezték. Az események legfőbb felelőse, Josip Broz Tito emlékét szintén számtalan, főleg magyarok helységben őrzi utcánév.

emlékművén. Erre Torontálvásárhelyen találunk példát. Tudomásunk szerint az akkori Jugoszlávia területén mintegy százhusz magyarul beszélő helységben történtek vérdíjazással járó atrocitások.

A második ok részletezése

Ez a másik, kiemelten fontos ok magából az esemény megtörténtéből és annak hamis kezeléséből származik. A két dolog egybefonódása ugyanis meghatározta a Délvidék magyarságának második világháború utáni általános magatartását és a sorsát is. E magatartás következményeként történt meg, hogy sem az utódállamokban, sem az anyaországban, de bizonyos tekintetben a szabadnak mondott nyugati világban sem érezték magukat a magyarok annyira otthon, mint Tito Jugoszláviájában a hatvanas évektől, közben sehol olyan nagy mértékben nem fogyott a lélekszámuk, mint éppen itt, éppen ezekben az évtizedekben. A fogyás attól az időtől kezdődően mutatkozik meg igen markáns, évi egy százalékos mértékben, amikor a vérengzés esztendeiben nemzett utódok, tehát a titói államban nevelkedett nemzedékek váltak nemzőképessé.

Mi a magyarázata ennek az ellentmondásnak? Nevezetesen annak, hogy a Kárpát-medencei magyarság a délvidékiek sorsát irigyelte, maga az itteni magyarság is részben egyetértett az ilyen értékeléssel, ugyanakkor pedig harminc év alatt – 1961-től 1991-ig – harminc százalékkal csökkent a lélekszámunk?

A délvidéki magyarságnak a második világháború utáni bő négy évtizedben nem volt maga választotta, vagy önként elfogadott szellemi irányítója. A vérengzésben ugyanis a vezetőrétegét teljesen megsemmisítették. Nem is csak a szellemi vezetőréteget, hanem a közösség gazdasági vezetőit is. A korábbi idők politikusainak írmagja sem maradt Titóék közbelépése után, az újak pedig ugyanazt szajkózták, mint amit a diákok az iskolában tanultak: Tito felszabadította a magyarokat s megbüntette a vétkeket. Aki mást hirdetett volna, annak hamar betapasztották a száját, lefoglák a toll után nyúló kezét.⁵ Az ártatlanul kivégzettek hozzátartozóinak a táborába – kevés kivételtől eltekintve – szinte az egész itteni magyarságot be lehet sorolni. Mindenkinek vészelt el akkoriban közelebbi vagy távolabbi hozzátartozója. A naponta hallott hamis tétel és az életben tapasztaltak közötti ellentét lélekhasadásossá tette

⁵ Tomán László *Beléjük fojtották a szót* címen (és a lényegét kifejező alcímen: A legelső független magyar hetilap sorsa) feldolgozta, hogyan tették lehetetlenné egy független magyar sajtószerv létrehozatalát 1945-ben Zágrábban. (In.: *Múltunk, jelenünk...* Atlantis Könyvkiadó, Újvidék, 2000.) Egy másik kötetben Tomán példák sokaságával igazolja, hogy Jugoszláviában is a kommunisták kézivezérlése érvényesült az irodalomban. (Tomán László: *A bűnös irodalompolitikától az irodalom bűneiig*, Atlantis Könyvkiadó, Újvidék, 2001.)

az embereket, s e nagy bajában még a vallásgyakorlásban is gátolták. Kétségtelen, hogy ez a lelki trauma sokakat kényszerített az ország elhagyására, másokat a nemzettudatuk elfojtására, s általában csökkent emiatt a vitalitás, az életkedv is. Csökkent tehát a szaporodásra, de növekedett az öngyilkosságra való hajlam, hiszen minek nemzeni-szülni egy bűnös néphez tartozó magzatot, élni lenézett nemzet tagjaként? Minek megtartani a magyarsághoz kötődő szálakat?⁶

A bajt csak tetézte, hogy sem a magyarítás időszakában, sem az utána következő évtizedekben az anyaország nem segített. El kell ismerni, nem is segíthetett volna sokat, hiszen tisztességes politikusai között szintén széles rendet vágott a háború s az utána következő bolsevista rendszer. Az állam szuverén irányításának szűk korlátai voltak, aminek tartama alatt a maradék tisztességes politikus számára elsőrendű feladattá nem a határon túl rekedt magyarok, hanem az anyaország megmentése vált. Ennek ellenére azt is le kell szögezni, hogy a felvidéki magyarság sérelmeinek – a kitelepítésnek – az ügyét felvállalta Magyarország, s talán kissé éppen azért, hogy ezt tehesse, lemondott a délvidékiek sérelmének vállalásáról.⁷

Meglehetősen durván hangzik, s fájdalmas is, ha azt mondjuk, hogy az anyaország – amikor szinte magát sem menthette – lemondott rólunk. Olyan időket éltünk, amikor csakugyan mondhatta az akkor élő, hogy „nem lelé honját a hazában”. Azt is le kell szögeznünk azonban, hogy mi, délvidéki magyarok évtizedekig sem találtuk meg a módját, hogy a ránk oly súlyos következményekkel járó eseményt a saját erőnk-ből – akár áldozatok árán is – nyilvánosságra hozzuk. Mi is gyengéknek bizonyultunk rá. Két körülmény azért vigaszul szolgálhat.

Az egyik az, hogy a hatvanas évek végétől két délvidéki újságíró is – egy itt élő és egy Budapestre menekült: Burány Nándor, illetve Illés Sándor – tett tétova kísérletet a sűrű lepel fellebbentésére, némi eredménnyel.⁸ A másik vigaszunk pedig, hogy végül is az első, szabadon létrehozott politikai pártunk, a VMDK egyik legelső intézkedése volt éppen ennek a kérdésnek a nyitása. Ez hozta meg számára azt a bizal-

⁶ Nem a negyvennégyes-negyvenötös vérengzésre kihegyezve, de a délvidéki magyarság lélektani kérdéseivel – lelki betegségeivel, az öngyilkosságra való hajlam okaival több munkájában foglalkozik dr. Hódi Sándor elsőként *A meghívott halál* c. kötetében.

⁷ E bonyolult kérdéssel ilyen összefüggésben elsőként A. Sajti Enikő foglalkozik említett disszertációjában.

⁸ Burány Nándor 1968-ban *Összeroppanás* címen kisregényben taglalta a zentai tömegmészárlást. Megjelent a Forum kiadásában Újvidéken. Illés Sándor a budapesti Szépirodalmi Könyvkiadónál 1977-ben megjelent *Sírató* című tényregényében a temerini kivégzésekkel foglalkozik.

mat, aminek köszönhetően minden várakozáson felüli sikerrel szerepelt az általános parlamenti választásokon.⁹

Mi a célunk, hogy ezt a szövevényes kérdést mi, itt a Délvidéken ily kitarotán feszegetjük, amióta feszegethetjük?

Az első mindenképpen az, hogy feltárjuk. Ennyi évtized után ugyanis még mindig nincs teljes, a hatalomtartók, a politikusok, a történelemtudósok által elfogadott hiteles kép az eseményekről. Bizonyos, hogy ennek minél teljesebb képe alakul ki, az itteni magyarság önképe és önbecsülése annál inkább közeledik a realitásokhoz. Ez pedig azt is jelenti, hogy annál kisebb lesz a veszélye a nemzeti identitásunkat fenyegető önfeladásnak, annál többen iparkodnak megmaradni magyarnak. Helyzetünket lényegesen megkönnyíti az a körülmény, hogy az általunk – illetve nemzettársaink által – 1942-ben elkövetett atrocitásokról mi már számot adtunk önmagunk és a világ előtt. Cseres Tibor számtalanszor kifejtette, a Hideg napokra hiába várta a megfelelő reagálást szerb íróársai részéről. Ha Bajcsy-Zsilinszky Endre túléli a vérengzést, amely 1942-ben kezdődött – s amely ellen a magyar Országházban és másutt is felemelte a szavát, és amely 1944-ben őt is elérte – ma ő is leszögezhető, hogy hiába várta valamely hasonlóan tisztességes politikus felszólalását a belgrádi parlamentben.¹⁰ A második dolog tehát, amit el kellene érnünk az nem más, mint hogy a sérelmek olyan jogorvoslást nyerjenek, amilyeneket ennyi évtized után egyáltalán nyerhetnek. Ebbe mindenképpen beletartozik, hogy hivatalos politikai döntéssel kimondásuk: ártatlan magyarok tízezreit mérszárolták le abban az időben. A harmadik pedig: a jogfosztottak és ivadékaik státusát helyre kell állítani, a kárvallottakat kártalanítani. Az ártatlan áldozatokról ki kell mondani, hogy nem véreskező gonosztevők, hanem ártatlan áldozatok. A Csurogról, Zsablyáról és Mozsorról elüldözött teljes magyar lakosságról le kell venni a kollektív felelősség és a kollektív büntetés minden következményét. Itt tegyünk egy fontos megjegyzést: Ez nem az újvidéki, hanem a belgrádi hatóság ügye.

⁹ Az már politikai pártjaink történetéhez tartozik, hogy a miloševići hatalom megtett mindent, hogy ezt a politikai egységet szétverje. Előbb csak létrehozta a Magyarok Hazájukért, Szerbiáért, Jugoszláviáért nevű politikai pártot, amelynek élére a jugoszláv katonai kémelhárítás egyik nyugalmazott tisztjét állították, de az erőlködés szinte minden eredmény nélkül hamvába hullt. Később azonban már sokkal ravaszabb módszereket is bevetett, sokkal nagyobb sikerrel.

¹⁰ Elégé közismert történelmi tény, hogy Bajcsy-Zsilinszky nem sokkal az 1942-es délvidéki razzia után nem utolsó sorban a magyar parlamentben követelte az ügy tisztázását és a kivégzettek hozzátartozóinak kártalanítását. Többek között neki köszönhető, hogy vizsgálat indult az ügyben és hogy kártalanítás fizetésére is sor került. Magatartása miatt kiváltotta a szélsőjobb dühét, 1944-ben a nyilasok letartóztatták és Sopronkőhidán kivégezték.

II. A témakör ismertetése és az esemény feltárásának története

1990. április 20-án a Délvidék egyetlen magyar nyelvű napilapja, a Magyar Szó az alábbi hírt közölte a Lapzárta című rovatában, az utolsó oldalon:

„A VMDK tanácsának levele a Vajdasági és a Szerb TA elnökéhez

A VMDK tanácsának adai ülésén hosszú vita alakult ki annak a levélnek a szövege körül, amelyet a VMDK tanácsa a Vajdasági és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia elnökéhez szándékozik küldeni. A tanács úgy véli, elérkezett az az idő, amikor tudományos módszerekkel kell kivizsgálni a vajdasági történéseket a megszállás alatt és közvetlenül a felszabadulás után. Azokról a szerbekről és magyar ajkú zsidókról van szó, akik a háború áldozatául estek és akikkel kapcsolatban eléggé megbízható történelmi értékelés létezik, de azokról a magyarokról is, akik közvetlenül a háború után estek áldozatul bírósági eljárás nélkül. Ugyanakkor ki kell vizsgálni a németeket és a cigányokat ért atrocitásokat is. A VMDK tanácsa javasolja egy hazai és nemzetközi szakértőkből álló bizottság összeállítását a fentiek kiderítésére.”

A lap addigi, majd fél évszázados történetében nem volt hír, amely akkora visszhangot váltott volna ki, mint ez a kurta, mindössze öt mondatból álló. Egy 1944 óta leplezett tömegmészárlásról először jelent meg írás az egyetlen délvidéki magyar napilapban. Mindaddig mindenki úgy tett a nyilvánosság előtt, mintha ez nem történt volna meg.

A titói történetírás száz- és ezerszámra gyártotta a világháborús évekkel foglalkozó könyveket, köztük tudományos műveket és fércmunkákat egyaránt, s mindegyikre az volt a jellemző, hogy a szóban forgó véres korszakot meghamisította. Csak két példát említsünk a megszámlálhatatlan sok közül. Óbecséit és Péterrévéit. Ebben a két Tisza menti, jórészt magyarok lakta helységben igen kifejezett volt a negyvenégyes megtorlás. Talán az is sokat mondó körülmény, hogy amióta szabadon tehetnének, azóta sem akadt helybeli vagy más kutató, aki a témát részletesen feldolgozta volna. Az említett titói történetírássra jellemző módon azonban az esemény el van kenve, el van hallgatva, lényegében súlyosan meg van hamisítva a történet minden könyvben, amely e két helységünk második világháborús eseményeivel foglalkozik. Mindkét helységnek rendkívül tekintélyes és művelt katolikus plébánosa volt. Péterrévén dr. Takács Ferenc plébános szolgált. Haláláról közvetlenül tudósít korabeli feljegyzésével Leonissa nővér.¹¹ A feljegyzésből csupán néhány mondatot idézünk:¹² „Az egyik napon, november 19-én,

¹¹ A feljegyzést az 1990-es esztendőben végzett adatgyűjtés során a plébánián olvasta e sorok írója.

¹² In.: A megtorlás napjai, 175. o.

Szent Erzsébet napján végezték ki dr. Takács Ferenc plébánost. A zárdaablakból néztük, hogy vezették a vesztőhelyre. Ez a hely a templomnak által volt, az akkori községházánál. Csak egy nővér nézte végig a kivégzést, Donáta nővér, hogy el tudja mondani az utódoknak.” A kivégzést a templomból nagymiséről kiáramló hívek előtt hajtották végre. Óbecsén Petrányi Ferenc belvárosai apátplébánost végezték ki október 14-én, tehát mindössze négy nappal a partizánok megérkezése után. Több forrásból is értesülhetünk, hogy valósággal szétaposták a Centrálban.¹³ Hogyan dolgozzák fel ennek a két tekintélyes magyar papnak a halálát háború borzalmaival bőségesen foglalkozó titói történetírók? Mit rónak fel nekik bűnül a „felszabadítóink”?

Sehogyan nem dolgozzák fel, semmi bűnüket nem említik. A kivégzést sem, de még a nevüket sem. Dr. Takács Ferencről tudni kell, hogy 1941-től tagja volt a magyar országgyűlésnek, Petrányi is és ő is a helység magyar szellemi életének kétségtelenül az irányítója, sőt megalapozója volt a két háború között.¹⁴ Radivoj Grujić a *Forradalmi mozgalom Péterrévén* c. könyvében igen részletesen foglalkozik a háború végi eseményekkel. Idézi az 1944. október 13-án tartott helyi önkormányzati testület – a népfelszabadító bizottság – ülésének jegyzőkönyvét. Ebben ennyi olvasható a háborús bűnösökről és az ellenük foganatosított intézkedésekről: „A háborús bűnösséget és károkat kivizsgáló bizottság tagjaivá Milinkov Ivan, Vorgić Milan, Jovičić Lazar, Stanojev Dina és Vujčin Vojislav elvtársak lettek.” (így) Még kurtábban intézi el a vérengzés ügyét a *Becse a háborúban és a forradalomban 1941–1945* c. könyv szerzője, Radivoj Stakić: „Egy ankétbizottságot is alakítottak a háborús bűnösök és a városban véghezvitt bűncselekmények kivizsgálására és elkövetőik összeírására.”

Pedig lett volna miről írni.

A második világháború utolsó hónapjaiban, attól a naptól kezdődően, hogy Tito partizán csapatai a Vörös Hadsereg támogatásával kezdték az újriformálódó délszláv állam ellenőrzése alá vonni a Délvidék területeit, súlyos atrocitások érték az ott élő magyarokat. (Más népeket is, elsősorban a németeket, tanulmányunkban azonban velük csupán érintőlegesen foglalkozunk.) Abban az időben még nem dőlt el, mi lesz a vesztes Magyarország sorsában osztozó, az utódállamokban élő magyarság sorsa. Még a negyvenhétben folyó párizsi béketárgyalások idején is felvetődött a jugoszláviai magyarok vagy egy részük kitelepíté-

¹³ Uo. 183–185. o.

¹⁴ Erről a *Bokréta* című almanachban találunk részletes leírást. Megjelent Szabadkán Farkas Frigyesné Lichtneckert Margit szerkesztésében és kiadásában, 1940. (Reprint kiadás, Sydney, 1999.)

se mint lehetőség, amivel a német kisebbséget szinte egész Európában büntették a győztesek.¹⁵

A magyarokon esett sérelmek felelőtlen kollektív megkülönböztetéssel és büntetéssel kezdődtek,¹⁶ majd nyomban tömegvérengzéssel folytatódtak. A tömegkivégzés több hónapon át tartott, körülbelül negyvenöt április 18-áig, amikor a mozsori magyarokat – már akiket közülük addigra ki nem végeztek – a járeki gyűjtőtáborba terelték.

A tömegmészárlásban kivégzettek között mintegy harminc magyar pap volt, köztük Gachal János, a bánáti részek református püspöke, Köröosztós Krizosztóm, az újvidéki ferences rendház főnöke, Virág Mihály, a 83 éves horgosi plébános, Plank Ferenc, sziváci irodalombarát... A délvidéki magyarság ezekben a hónapokban szellemi és politikai irányítás nélkül maradt.¹⁷ A korábbi politikusok – akár vétkesek voltak, akár nem – szinte mindannyian elmenekültek, tudván, hogy az újraalakuló Jugoszláviában elsősorban rajtuk fogják megtorolni a terület egy részének magyar közigazgatás alá vonását, illetve azt a magatartást, amelyet ez a visszacsatolás a teljes itteni magyarságban kiváltott.

A partizán hadsereg megérkezését követő napokban azonnal elkezdődtek a tömeges kivégzések. Néhány helységben, mint például Újvidéken még ugyanazon a napon. A későbbi hónapok során egyre inkább a törvényesség látszatával szerették volna fedni, de ez nemigen sikerült, s nem is mindenütt adtak a látszatra. Konceptiók sorozatát tartották a katonai bíróságok még évek múlva is, a napilapok kezdetben naponta közölték, hol kiket végeztek ki statáriális eljárással. Általános jelenség volt, hogy a felelőtlen bosszúból lelőtt, vagy éppen meglincselt személyekről utólag azt közölték a nyilvánossággal, hogy a népbíróság ítélete alapján lettek felelősségre vonva és jogosan halállal büntetve. Példa erre a Sajkáslakon történt mészárlás, ahol mintegy félszáz magyart lincselte meg a tömeg, s temették el őket a helyi dög-

¹⁵ A délvidéki magyarok vagy egy részük kitelepítéséről a JSZSZK lakossága csak a nyolcvanas évek elején olvasható Edvard Kardelj memoárkötetének kiadásából. Megjelent magyarul is. Edvard Kardelj: Visszaemlékezések, Forum Könyvkiadó, 1981.

¹⁶ Versecen október elején táborba zárták a magyar férfiakat és onnan rendszeresen kényszermunkára terelték őket, ami eltartott az év végéig. Óbecsén ugyancsak kényszermunkára vitték és fehér karszalaggal jelölték meg a magyarokat. (Temerinből fiatalasszonyokat és nagylányokat is küldtek kényszermunkára környékbeli szerb nagygazdákhhoz. – A szerk.)

¹⁷ A papokról és a titói vallásüldözésről eddig egy tanulmánykötet jelent meg: F. Cirkl Zsuzsa–Fuderer László: Bácskai Golgota. A vallásüldözés áldozatai. Logos, Tóthfalu, 1998. A papi áldozatokról a legteljesebb, de szinte csupán a neveket tartalmazó névsor Matuska Márton: Vajdaság mártír papjai címen jelent meg, in.: Csorba Béla szerk.: Források a Délvidék történetéhez III., Budapest, 1999.

temetőben.¹⁸ A tömegmészárlásokról azonban sem akkor, sem később nem esett szó a jugoszláv nyilvánosság előtt, s a fennmaradt dokumentumok is csak a kilencvenes évektől kezdődően kerültek, de még mindig csak szórványosan, a nyilvánosság elé. E tekintetben még ma is hasonló a helyzet. Természetesen nem csak a kisebbségeket gyilkolták, de az áldozatok között legtöbbször volt a magyar és a német.

A katonai bíróságok által levezetett eljárások során több kiemelkedő magyar személyt ítéltek halálra és végezték ki, köztük magyar állampolgárságúakat is. Ettől kezdve kizárólag olyan személyek kerültek hatalomközelbe, akiknek kommunista vagy legalábbis baloldali múltjuk volt. Érvényes volt ez a többségi nemzetekre is, ám éppen ekkoriban fogalmazta meg egyik rendeletében Ivan Rukavina, a katonai közigazgatás parancsnoka, hogy a vidéken biztosítani kell a szláv lakosság számbeli dominanciáját.¹⁹ Sokatmondó adat, hogy a tömegmészárlások és Zsablya valamint Csurog helységek maradék magyarjainak a kiüldözése és haláltáborba zárása is a Tito által Versecen, 1944. október 17-én bevezetett, és 1945 februárjáig tartó katonai közigazgatás ideje alatt játszódott le. A mozsoriaké már valamivel később.

A bírói ítélet alapján kivégzettek között volt dr. Deák Leó ügyvéd, a két háború közötti időszak legkiemelkedőbb magyar délvidéki kisebbségi politikusa, aki néhány társával együtt az első Jugoszláviában a Népszövetségnél próbálta orvosoltatni a magyar kisebbség kárára hozott és gyakorolt sérelmes intézkedéseket, valamint Szombathelyi Ferenc volt magyar vezérkari főnök. Mindkettőjüket jogi szabályok súlyos megsértésével vitték Budapestről Újvidékre s olyan perben ítélték halálra, amelyben a negyvenkettes délvidéki vérengzés felelőseit idézték bíróság elé. Ügyüket ugyan nem vizsgálta felül semmilyen szerv, a kutatások azonban arra utalnak, hogy a negyvenkettes vérengzésben egyikük sem volt vétkes.²⁰

¹⁸ A részletes leírás *A megtorlás napjai* 238–247. oldalain. Ugyanott olvasható Prekajac Tomislavnak a nyilatkozata, aki akkoriban a Kommunista Párt helyi titkára volt. Az egyik áldozat fia, Pásztor Antal nyilatkozott róla a Siflis Zoltán és társai által készített dokumentumfilmben is, a *Temetetlen halottainkban*.

¹⁹ Erről A. Kasaš számol be a *Mađari u Vojvodini* c. könyve 58. oldalán. Megjegyzi, hogy Ivan Rukavina vezérezredes, a katonai közigazgatás parancsnoka 1944. október 22-én részletesen indokolja a rendelkezés szükségességét, és abban azt fejt ki, hogy a cél: „...e vidék jugoszláv jellegének megőrzése és a szláv lakoságnak kötelessége támogatni az intézkedéseket a nemzeti jövő érdekében.” A Tito által október 17-én aláírt rendelet is említést tesz „idetelepített idegen elemek”-ről, s ez alatt a magyarokat kell érteni. A rendelet magyar szövege megtalálható: Josip Broz Tito Összegyűjtött Művei 24., Forum Könyvkiadó 1988., 46–47. o.

²⁰ Szombathelyi esetre vonatkozóan lásd: Györkei Jenő: *Idegen bírák előtt* (Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése). Zrínyi Kiadó, Budapest, 2002. Deák Leóról sajnos még nem folytatott senki ilyen kutatást.

A titói Jugoszláviában, annak teljes léte alatt, de jórészt még napjainkban, 2003-ban is mindazokat, akiket hasonló perben hozott halálos ítélet alapján, vagy a koncepció bírói pereket megelőző időszakban tömegmészárlás során végeztek ki, a hatóság úgy kezelte, mintha mindannyian háborús bűnösök lettek volna. Jellemző azonban, hogy a kivégzettekről a hatóság szinte sohasem adott ki semmilyen bizonylatot. Nem igazolták tehát a bűnösséget, de még azt a puszta tényt sem, hogy csakugyan ki lettek végezve. Még azok esetében sem, akiket közvetlenül a kivégzés utáni napokban bejegyezték a halotti anyakönyvbe. Ilyen kivételes eset volt az Adorjánban kivégzetteké, akiket az ott szolgáló Firányi Lajos plébános nyomban az esemény megtörténte után szabályosan bevezetett az egyházi halotti anyakönyvbe, de hasonló volt a helyzet a bezdániakkal is, akiket '44 november elsején az Isterbác néven ismert falurészen kivégeztek, de nem temették el őket, hanem csupán földdel letakarták. Emiatt '45 március 28-án fel kellett szedni tetemüket s a bezdáni Alsó temetőben eltemetni. Ekkor jegyezte be adataikat Vajda Lajos káplán az egyházi halotti anyakönyvbe. Az állami szervek soha sem tekintették őket halottaknak, hanem eltűnteknek, akiknek a halálát még az 1990-es években is csak holtta nyilvánítási eljárással lehetett bizonyítani, de a halál igazi okát ebben az eljárásban nem lehetett megemlíteni. A halál idejét sem, mert ebből bármikor következtetni lehetett volna az okra és a körülményre is, hiszen a tömegmészárlások zöme a „felszabadulás” utáni napokban-hetekben zajlott le.²¹

A vérengzésben elveszett áldozatok számát mindmáig csak becsülni tudjuk. Valószínűsíthető, hogy az több tízezerre tehető.²² Néhány helységéit meglehetősen pontossággal megállapították azok a kutatók, akik a kilencvenes évek óta feldolgozták egy-egy település – a saját szülőhelyük – vérengzésének történetét. Ez azonban kivétel. Eddig hat

²¹ A holtta nyilvánítási eljárások során a kezdet kezdetén néhol mégis olvasható olyan megjegyzés, mint pl. „a felszabadulás napjaiban partizánok elvitték, utána senki sem látta többé”.

²² Az áldozatok becsülésével két kutató foglalkozott részletesebben. Elsőként dr. Mészáros Sándor a *Holtta nyilvánítva I. Bácska* című könyve 200–203. oldalain. (Hatodik Síp Alapítvány kiadása, Budapest, 1995.) Idéz titkosrendőröktől és volt tartományi kommunista vezetőktől kapott értesüléseket, ezen felül demográfiai-statisztikai adatokat vet össze, amiből azt a következtetést vonja le, hogy az áldozatok száma bizonyára elérte a 15.000–20.000-t, majd még hozzáfűzi, hogy rengeteg délvidéki magyar honvéd is ki lett végezve, akiknek a számát még csak becsülni sem tudjuk. A Sajti Enikő akadémiai doktori disszertációjában szintén összegezi a rendelkezésre álló, az áldozatok lehetséges számára vonatkozó adatokat, s ezt igen széles határok közötti sávban 5.000 és 60.000 között rögzíti. A disszertáció védekekörül támadt is némi vita, hogy miért nem szorítja szűkebb, valószínűsíthető határok közé. Ő – helyesen – azt válaszolta, hogy sajnos a rendelkezésre álló dokumentumok ezt nem teszik lehetővé.

helytörténeti füzet jelent meg, amely kizárólag ezzel a témával foglalkozik, s nyolc helységről szolgáltat megbízható leírást és áldozati listát. E kismonográfiákat kiegészíti még néhány helység pontosnak mondható adata, amelyekkel alább majd szintén foglalkozunk. Eddig az alábbi kötetek jelentek meg.

1. Elsőként Mojzes Antal nyugalmazott bajmoki tanító dolgozta fel a faluja eseményeit, s adta ki *Halottak napja Bajmokon* címen a kanizsai Cnesa Kiadónál 1994-ben.

2. Forró Lajos főiskolai diplomamunkájában összegezte s jelentette meg saját kiadásában Szegeden füzet formájában *Jelöletlen tömegsírok Magyarkanizsán, Martonoson és Adorjánon* címen 1995-ben e három helység adatait.

3. Csurogról Teleki Júlia írt *Visszatekintés a múltba* címen, amelyet a Napló adott ki 1996-ban. Bővített kiadásban jelent meg *Keresem az apám sírját* címen a tóthfalusi Logosnál, 1999-ben.

4. Szloboda János nyugalmazott tanár *Zentán történt '44-ben* címen dolgozta fel a zentai eseményeket, kiadta a JMMT 1997-ben.

5. Papp Imre, az újvidéki rádió nyugalmazott újságírója *Ez a mi Kálváriánk* címen a sziváciacról írt s adott ki szerény füzetet 1999. utolsó napjaiban, mindössze néhány héttel halála előtt.

6. Az eddigi legteljesebb feldolgozás Ádám István, Csorba Béla, Matuska Márton és Ternovác István összefogásának eredményeként készült el. Címe: *A temerini razzia*, kiadta a VM DP Történelmi Bizottsága 2001-ben.

7. Szabadkáról nem készült még tanulmány, de két feldolgozásban is megjelentek az áldozatok listái. Főleg Sinkovics Ferenc buzgó-sága eredményeként már 1994-ben *Mementó* címen megjelent a negyvennégyes magyar áldozatoknak egy névsora, amely nem csak a város, hanem a környékbeli helységek áldozatainak a névsorát és személyi adatait is tartalmazza, s ugyanez sok új névvel kiegészítve újra megjelent 2001-ben, majd még újabb bővítésekkel 2003-ban, valamennyi dr. Bogner István előszavával.

8. Egy másik kiadvány Szabadka község második világháborús teljes veszteséglistáját tartalmazza, de nem foglalkozik az események történelmi leírásával. A mű magyar címe: *A szabadkai község II. világháborús áldozatainak névsora*, a szabadkai Grafoprodukt adta ki a Bácsország Könyvek sorozatban 2000-ben. Szerzők: Mirko Grlica, dr. Hegedűs Antal, Milan Dubajić és Lazar Merковиć. Az adatokból igen nehéz kiválogatni a negyvennégyes-negyvenötös magyar áldozatokat.

9. Dr. Mészáros Sándor két kötetben dolgozta fel a holtá nyilvánítási eljárások során a Jugoszlávia Hivatalos Lapjában közzétett áldozatok névsorát, akikről feltételezhető, hogy a negyvennégyes események során veszítették életüket. Mindkét kötet címe *Holtá nyilvánítva*. Az elsőt a Hatodik Síp Alapítvány adta ki Budapesten, 1995-ben, s a bácskai

adatokat tartalmazza, a második a bánásiakat, szerémségieket, baranyaiakat és muravidékieket. Ez utóbbi 2000-ben a szerző halála után özvegyének kiadásában jelent meg a kiadás helyének megjelölése nélkül. Mészáros az áldozatok számán kívül – amiről fentebb már történt említés – egy másfajta becslést is végez, annak alapján, hogy a partizán-kommunista hatalomtartók hány magyart tettek a háborús bűnösök listájára, s arra a következtetésre jut, hogy a maguk mércéi szerint ők valójában ezer délvidéki magyar személyt sem minősítettek háborús bűnösnek. Külön kérdés, hogy ezek között hányan érdemeltek volna halálbüntetést egy mégoly szigorú, de elemi jogi korlátokat betartó katonai bírósági eljárás során.

10. A Bezdánban történeteket dr. Balla Ferenc és dr. Balla István dolgozta fel a falu monográfiájának készítése során. Ennek eddig három kötete jelent meg. Számunkra a harmadik érdekes, amely *Bezdán története* címen, *A jugoszláv katonai közigazgatás bevezetésétől a termelő parasztszövetkezetek felbomlásáig (1944–1953)* alcímen a tóthfalui Logos kiadásában jelent meg 2001-ben.

11. Meglehetősen sokat foglalkozik a magyarellenes atrocitásokkal dr. Aleksandar Kasaš a *Mađari u Vojvodini 1941–1946* címen írt doktori disszertációjában. Sok olyan adatot – elsősorban áldozatok névsorát – tartalmaz a műve, amelyet korábban senki sem ismert. (Kiadta: Filozofski fakultet u Novom Sadu, *Odsek za istoriju*, 1996.) Ő a harmadik kutató, aki foglalkozik az áldozatok számának becslésével, s arra a – szerintem téves – következtetésre jut, hogy lényegében kiegyenlítődött a szlávok és más nemzetiségűek elleni, valamint a magyarok elleni vérengzések mérete, az áldozatok száma.

12. Az első könyv, amely foglalkozik nálunk ezzel a témával az *A megtorlás napjai*. A könyv majdnem teljesen annak a cikksorozatnak a kötetbe foglalt összegezése, amely a Magyar Szóban jelent meg 1990. október 12-e és 1991. február 27-e között. Az írás ugyan a teljesség igényével indult, de már menet közben kiderült, hogy a dokumentumok hozzáférhetetlensége miatt messze áll ettől. Abban az időben még nem tudtuk, hogy a vérengzés az egész Délvidék területére kiterjedt, és hogy csak néhány helység említhető kivételként. E kivételek között említhetjük Ómoravicát, ahol az atrocitásokat Zsáki József akadályozta meg.²³ Zsáki sajnos jóval előbb meghalt annál, minthogy erről szabadon nyilatkozhatott volna. A titói érában ezt csakugyan nem tehetette, s mint viszonylag magas pozíciót betöltő kommunista vezető, ezzel ő tökéletesen tisztában volt. Magánbeszélgetésben annyit mondott el egy alka-

²³ Zsáki József tipikus tisztafejű falusi kétkezi munkás volt, aki meggyőződésből lett elkötelezett baloldali, a kommunista párt tagja szülőfalujában, Moravicán (Bácskossuthfalva). Amint azonban a párt hatalomra jutott, ő egyre távolabb tartotta tőle magát, nem szédítette meg a viszonylag magas pozíció, a Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza egyik házának elnöki posztja.

lommal, hogy híret vette, néhányan készülődnek egy Moravicán végre-hajtandó vérengzésre. Megjátszva a tudatlant, beszélgetésre rendelte az irodájába a mintegy kétszáz személy kivégzésére készülő fegyveres csoportot, és ott pisztollyal fenyegette őket, ha bárki közülük hasonló cselekményre vetemednék.

A cikksorozat *Negyvenöt nap negyvennégyben* címen jelent meg, könyvbeli változata 1991-ben Újvidéken a Forum kiadásában, s még ugyanabban az évben megjelent Budapesten a Montázs kiadásában. Rövidített változatát 1995-ben a Püski adta ki Budapesten angol és francia nyelven (Retaliation, illetve Represailles), majd 1999-ben németül is (Die Rache der Serben).

13. A magyarországi olvasók előtt nyilván legismertebb a Cseres Tibor által írt könyv, amely szintén 1991-ben jelent meg *Vérbosszú Bácskában* címen a Magvető kiadásában. A mű nagy hátránya, hogy hiányosságai mellett sok pontatlanságot is tartalmaz. A pontatlanságra említsük meg egyetlen példának, hogy a Csurogon lemészárolt magyarok számát – jóllehet némi elhatárolódással körülbelülinek minősítve – háromezerre becsüli, holott a faluban összesen sem élt annyi. Hiányként említhetjük például, hogy csak a Bácskában történekkel foglalkozik. Nagy érdeme, hogy először irányíthatta szabadon a magyar közvélemény figyelmét az eseményre.

Ezt megelőzően a Kárpát-medencében csupán ketten tettek kísérletet arra, hogy foglalkozzanak a Délvidéknek ezzel a súlyos tragédiájával.

14. Az első egy újságírónk, Burány Nándor volt, aki *Összeroppadás* címen az újvidéki Forumnál 1968-ban megjelentetett kisregényében a zentai vérengzést taglalja.

15. A másikuk szintén újságíró, Illés Sándor temerini születésű népszerű publicista, a Magyar Nemzet főmunkatársa 1977-ben Budapesten, a Szépirodalmi Könyvkiadónál *Sirató* címen regényt jelentetett meg a temerini vérengzésről egy, a tömegsírból megmenekült kisbíró elbeszélése alapján, többnyire teljesen tényyszerűen, csupán a szereplők nevét változtatva meg.

16. Megállapíthatjuk, hogy egyetlen furcsa kivételtől eltekintve 1944 és 1968 között sem Jugoszláviában, sem egész Európában nem történt próbálkozás, hogy a nyilvánosság előtt ezzel a kérdéssel bárki is foglalkozzon. Sem magyar, sem más nyelven. Ez az egy kivétel Isa Jovanović memoárja. Ő az események lezajlása idején a Jugoszláv Kommunista Párt vajdasági tartományi szervezőtitkára volt, s 1987-ben *U službi revolucije* címen kiadta emlékiratait, s ebben kurtán közli, hogy a katonai közigazgatás ideje alatt, a hadsereg segítségével a magyarok közül sok ártatlan embert kivégeztek.

Nyugaton is mindössze két olyan könyvet ismerünk, amely e témát feszegette a korábbi évtizedekben.

17. Az egyiket Szigethy György írta *Szemtanúja voltam Tito délvidéki vérengzésének*, megjelent Chicagóban, a Katolikus Magyarok Vasárnapja nyomdájában, 1956-ban.

Ezen a szigeten az első hét leforgása alatt körülbelül 1500 személyt tüntettek el. Legnagyobb részüket a Dunába szórták, egy részük a vágóhid mögött elterülő dunai árterületen, a Kács község felé vezető országút és a Duna között elterülő "Shanghai"-nak nevezett területen van elhantolva.

Részlet Szigethy György: Szemtanúja voltam... című könyvéből

18. A másikat Homonnay Elemér írta magyarul, angolra fordította Tóth József, előszót írt hozzá a topolyai születésű dr. Leibach Antal orvos, megjelent szintén Amerikában, Ohio államban, Cleveland városában 1957-ben *Atrocities Committed by Tito's Communist Partisans in Occupied Southern Hungary* címen.

A politikusok évtizedekig még ennyit sem tettek. Sem a délvidékiek, sem az anyaországiak, sem a nyugati emigráció. A Sajti Enikő írta meg a 2003-ban megvédett akadémiai doktori disszertációjában, hogyan tette félre az egész délvidéki vérengzés ügyét az anyaországi kormány.²⁴ Pedig – mint ma már tudjuk – igen hamar és meglehetősen pontos információi voltak az eseményekről. Mindszenty József bíboros érsek hercegprímási minőségben tájékoztatta róla Gyöngyösi János külügyminisztert 1946. július 17-én kelt levelében. Illyés Gyula is említést tesz róla a naplójában, egy évvel korábban, 1945-ben, két ízben is: május 27-én és június 5-én. A tájékozottak tehát mind tudhatták, ha akarták.

Tanácskozásunk legfőbb célja, hogy a mulasztásokat pótoljuk. Újvidéken, 2003. október 23-án.

²⁴ A. Sajti kéziratának III. A Tito-korszak Jugoszláviája 1944–1947 c. fejezetében kifejti, hogy a győztes Jugoszláviával szemben a vesztes Magyarország politikusai Tito kegyeit óhajtották megszerezni azáltal, hogy mind a párizsi béketárgyaláson, mind pedig a két állam egymás közti kapcsolatában ennek az eseménynek az elhallgatását választották. A kézirat 332. oldalán leszögezi: „...a magyar kormányoknak kezdettől fogva tudomása volt a megtorlás tömeges méreteiről, még akkor is, ha a hozzájuk eljutó számok feltehetően nem voltak egészen pontosak. Ennek ellenére nincs nyoma annak, hogy a tömeges kivégzéseket bárhol is szóvá tették volna: akár a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban, akár külön Moszkvában, netán a párizsi béketárgyalásokon, Belgrádról nem is szólva.”

*Újvidék, felvonulás a keresztekkel
1994. október 30.*

*A tóbai temető árka, Varga András mártír plébános első nyughelye.
Később, amikor tetemét a víz kimosta, elődje, Nyári György sírjába
temették.*